

Rákosi Viktor emlékezete.

Lőrinczy György székfoglalója a Kisfaludy-Társaságban, 1924. április 2.

Ridógen, pöffeszkedve feszíti ki a mellét és gögösen nézi az alatta vergődő szegény milliók gyötrelmeit, a miket ő szerzett és állandósít. Ő, a nagy Torz: a bürokrácia, a Hatalom. Kérlelhetetlenül vágja a szemünkbe szigorú axiomáját:

— Senkise pótolhatatlan!

De szeliden fénylő szemével, melyből teremtő tűz ragyog, lángol és sugárzik szét, ránéz az Örökszép és busan megfelel:

— Mindenki pótolhatatlan!

Az emberiség szenvedése nagyrészt ebből az ellentétből származik, mely, úgy látszik, végképpen kiegyenlíthetetlen. A Torz és a Szép sohasé érheti meg egymást, holott voltaképp mindakettőnek igaza van: a *Senki* csakugyan könnyen pótolható, s a pótolhatatlan *mindenki* alatt mindig a *Valakiket* kell érteni. Mi, természetesen, ez utóbbiak, vagyis a Művészet szószólói vagyunk, mert annak etikája nélkül elpusztulnánk s velünk pusztulna mindaz, ami valamit ér a világon.

Mi hisszük, hogy minden *Valaki* pótolhatatlan. Legyünk tisztába vele, lássuk be, hogy az Arany János, a Tompa és Jókai, a Szász Károly, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt, Ábrányi Emil, Mikszáth Kálmán és Kiss József és a többi szellemóriás helye örökre üres maradt. És én sem áltatom sem magamat, sem másokat azzal, hogy ha a *Rákosi* Viktor helyét elfoglalom, egyszersmind be is töltöm azt. Nem. Senkise töltheti be másnak a helyét. És én is csak a magam helyét akarom betölteni, ahogy tudom. Az az író, az a költő, akiről szó van, máskülönben sem egy, mert *Rákosi* Viktor kettő

volt, ha a másikat *Sipulusznak* hívták is. Az egyik maga a ború, a bánat, a szomorúság, a másik a derű, a mosolygás, a kacaj. Derű és ború úgy váltakozott lelke és íróitolla fata morgánában, mint áprilisban a verőfény és a főrteteg. Olyan, mint a felhőkkel küzködő menyboltozat vihar végével, a miről Arany oly gyönyörűen dalolta, hogy „sirt az ég egyik szemével, a másikkal nevetett”. *Rákosi* Viktorban szünetlenül a vihar tragikumának a komorsága birkózott a *Sipulusz* humorának tarka szivárványával; egyik a másik gyermeke volt.

De nekem ő még a kettőn kívül harmadik is: a hü és megértő jóbarát, aki ennek a divatjamult fogalomnak a régi értelmét képviseli, a mivel nemcsak előnyök, hanem kötelességek is jártak — akkor. A vidám mulató pajtás, a ki minduntalan panyókára vetette a tréfa diákköponyegét, hogy elhessegesse lelkünk közeléből a gondok fekete hollóit. A hü fegyvertárs és bajtárs, a ki a magyar szó jogáért velem együtt küzdeni mindig kész volt. Ebben a vonatkozásban nemcsak tömérdek lelki jóságát, nemcsak barátsága megértő melegségét érezhettem, de gyönyörködtem is írói és költői munkásságában és figyelemmel kísérhettem fúrge elméje sziporkáit, eszméit, gondolatait és ötleteit, melyek nagy része előttem pattant ki, spontán hatások föllobbanó szikráiban. Kísérhettem őket azon az uton, a melyiken az ihletből — alkotás lesz. A teremtő lélek legérdekesebb munkája. Hogyan csiszolódik a gondolkodás, a töprengés, az elmélyedés és önbírálat kohótüzeiben, vagy a képzelet szárnyalásában, ezen a láthatatlan és szinte másvilági köszörűkővön a nyers gondolat a művészi Szép megragadó formáivá! Hogyan hullámszik, sikolt és mosolyog a lélek, mignem vihart harsog ki magából, vagy megnyugtató és áldásos verőfényt áraszt széjjel!

Mindez arra csábít, hogy szeretetreméltó egyéniségét bursiköz kedvességében idézzen vissza közénk, a mint könnyű szandolinjával a humor ringató vizén sikamlík. De mikor ezt a vidám *Sipuluszt* keresem, a *Rákosi* Viktor szomorú feje tűnik előmbe, és anekdotáim elhallgatnak. Utolszor találkoztam vele a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében. Már akkor évek óta nem láttam. A „nyájás idegen”, a hogy a Pósa-Asztal külön tolvajnyelvén hívtuk, megöszült és fizikailag is megtört. Komollyá lett. Talán ebben a pillanatban végig is villant a szívén a szenvedésteljes esztendőök bus sejtelmé. Azoké az éveké, a miket azután a betegágyban töltött, szakadatlan pörlekedésben a csontemberrel. Még a szemére se ismertem, mikor rám tekintett.

— Nem ismersz meg... szólt szomorúan. És csakugyan be kellett vallanom.

— Nem.

Nem ismertem meg. S két szemem könnybe borult. Bizonyosan fajt neki. Ez volt az egyetlen könnyesepp, a mit a szememben láttam. S azzal a könnyeseppel adósa maradtam. Azt le kell rónom. Nem tréfálhatok.

*

A humor és a tragikum bizonyára ugyanannak a fatörzsnak két ágazata. A lélek mélyén ragyogó szépségek és lázongó igazságok kitörése az élet fonákságai, tévedései és bűnei ellen; isteni sugarak bajjívása az emberi homály árnyékaival. Csak a fegyverre más: az egyiké a könny, a másiké a mosoly. Az az író, a melyik mindakettőt forgatja, kettős életet él: amfibiosz. De a humorán mások kacagnak, a tragikumán pedig maga zokog legelőször és legkinosabban, mert maga szenvedti azt át legelőször és legmélyebben.

Rákosi Viktor ilyen kétarcú és kétéletű egyéniség volt, a ki azonban mindakettőben egyetlen, mint az egyedül álló fa a domb-

tetön. Tragikumuma is, humora is sajátosan és kizáróan a magamagáé. És bár Mikszáth, a ki ebben a tekintetben leginkább látszik a rokonának, azt írja róla, hogy „eredeti nyomokon jár”. — ebben az egy mondatában a nagy palóc különben biztos tolla nyilván egy kissé megeszszott. Mert a ki másnak a nyomába jár, az már nem eredeti, az már némiképp másol. Eredeti az, a ki a nyomot vágja, nem az, a ki követi. De ha úgy volna is, akkor is csak azt mondhatnók, hogy egyszer *Rákosi* Viktor másolja *Sipuluszt*, máskor *Sipulusz* másolja *Rákosi* Viktort. Ez az amfibioszok közös sorsához tartozik. De hogy minden harmadiktól különbözik, semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy az alatt a fertályszázad alatt, míg szelleme lobogott és színes rakétaival gyönyörködtette a magyarságot, a kacagó és könnyező százazerek az ő sajátos bájjal ragyogó fényének ösztönszerűen megkülönböztető nevet adtak, humorát és novelláit *Sipulesz*-nek keresztelve.

És a milyen *sipuluszi* a humora, olyan *rákosis* a tragikumuma is. Mintha a mezőnek, a melyről nevét választotta, történelmi varázsa borongana rajta szünetlenül. Szerelmi vallomása, melyet Simándy Pálja eldalol, a magyar haza és a magyar nemzet himnusza, a mit a fanatikus gyermek rajongva dalol:

— A magyar nép, írja, olyan árva, mint én. Se testvére, se apja, se anyja, se rokona nincs Európában. A nyelve elűt minden más nyelvtől, a dalai egészen mások, mint a többi nemzeté. Szomorú, mert sokat szenvedett, s vad és szilaj, mert mindig harcolt. Vérével és könnyével áztatta a földet, mely hazája, s azért olyan drága és kedves az neki... Nekem pedig, a kinek senkim sincs a világon, szájszorosán drága ez a nagy árva: az én kis nemzetem az én édes, szeretett szülőföldem!

Igy érzett Rákosi Viktor. Melyik eleme irásainak a predomínans? Döntsék el a tudós esztétikusok, a kiknek ez kötelességük és hivatásuk. Én csak az impressziómról adhatok számot, a melyeket alkotásai reám tettek s a melyekben a felhőknek nagyobb és maradandóbb szerep jutott, mint humora pajkos sugarainak. Az *Elnémult harangok* és a *Korhadt fakeresztetek* tovább élnek majd, mint a *Sipuleszkek*. Már csak azért is, mert az emberek minden században másképp nevetnek, de mindig egyformán sírnak. A tegnapi humort már nem értjük úgy, mint a tegnapelőtti tragikumot. Miért? Ha hasonlatot akarnék keresni, azt mondhatnám, hogy a humor ketyegő kis kotnyeles csöngettyű, mely pajzánul dicsekszik: vivos voco! A tragikum pedig komoran bugó harangszó, mely széjjelzujja a világra: föltámadunk!

De nemcsak írói egyénisége, a dicsősége is kétféle. Az egyik a hódító dicsősége, a másik a meghódítotté. Írásaival és műveivel magához hódította a magyarság lelkét s ez viszont magához hódította őt, hogy idegen származása ellenére a fajmagyarság vérének és lelkének, a magyar érzés, magyar észjárás, magyar erkölcs, a magyar bánat és magyar öröm művészi szószólója legyen. Mindakét dicsősége egyformán becses, mert mindakettő a magyar nemzet dicsősége. Az is, a mit alkotott, az is, hogy bizonyosságává, tanujává és reménységévé lett a magyar faj vonzó és átalakító őseréjének. Nemzetünk gondviselésének örökös munkája ez. Megfogyatkozva számban és elernyedve az ezeréves üldöztetésben, ősi tulajdonságainkból alig maradt meg egyéb,

mint a hetykeségünk, a dacunk, a keserűségünk s ez bizony egyik se csábító tulajdonság. De a lélek buvára, a költő, a művész mindig meglátja mögötte a turáni lélek rejtette értékeit, melyeket fitogtatni nem szoktunk és nem is tudunk: a turáni becsületet, a turáni hűséget és a turáni önfeláldozást, a miben sohase csalódott senki sem! Ez az, a mi az idegenből hozzáuk szakadt legkülönbeket nekünk meghóítja. Csak a legkülönbeket. Az alakoskodók csak szerepet játszanak, de az igaziak, a Poleszni-ből Erdősi-vé, a Petrovicsból Petőfivé lett fajmagyarok rohannak föl a jéggé fagyott branyiszközi dombon, és elomlanak a segesvári véres csatások közák dárdái alatt, vagy megírják a *Korhadt fakeresztetek* és az *Elnémult harangokat*.

Rákosi Viktor ezek közül való volt. Az erdélyi bércek és a közöttük elhagyatottan vergődő magyarság lelke ihlette és szállotta meg, mint Petőfit a kiskunsági róna s annak népe és délibábja. Két külön világ — ugyanabban a hatásban. A rónaság költője beleolvad a szilajon bűnbölgő viharba és együtt száguld vele a síkságon, a hegyek fia pedig kinyulik a sziklaormon s keményen szembenéz a fekete mélység szörnyetegeivel és a kék magasság fehér angyalaival. Az eget nézi és hallgatja — a harangszót: szól-e még? ...

*

A harang! Talán abból is csak a lélekharang maradt már meg, a mit ősi intézményeink haldoklására kontár kezek megmegrágnak. Pedig nekünk a harang is éppolyan nemzeti intézményünk, mint akár a tekintetes vármegye, vagy a pohár, a

miben nóta vagyis igazság lakik. A császár szavára hadseregek mozdulnak meg, de a magyar poharat csak egy mozdítja meg áldomásra: a tuláradó magyar szív. S a harang más nemzetnél csak templomi hívogató, ünnep- vagy vészjelző, nekünk azonban annál sokkal több: honalapító és martir-ösök mennyei üzenete, nemzeti hit és reménység zengő forrása. Alig van régi harang Magyarországon, amelyhez a hitélet emlékein kívül még nemzeti legenda misztikumuma is ne fűződne. Szinte azt mondhatjuk, hogy a magyar harangokból konganak széjjel ősi tradícióink.

Régen, boldogabb időkben, még a véres világviaskodás előtt a sárosvármegyei Héthárson nagyon megható ünnepben vettem részt: építtetésének négyszázadik évfordulójára restaurálták és újra szentelték a héthársi templomot, oltáraival és harangjaival együtt. A gyönyörű építmény dombon áll és szinte farkasszemet néz a másik völgy egyik hegyormán álló tarkói váromláddal. Valaha ezt is, azt is a hírneves vitéz Tarcaizai építették, a Berzeviczy Albert anyai ősei. Egyik kézzel az Isten oltárát, a másikkal a haza oltárát, a mi még akkor egyformán szent és sérthetetlen volt, mint maga a koronás király. A fölszentelő ünnep során fölelevenítették minden emléket; a várát is, a templomét is. Hogy hívták az olaszt csavargót, a ki az építkezést intézte, hány tallért kapott érte. Többi között aztán véletlenül előbukkant a — legenda is. A kuruc háborúk idején Homonnai Drugeth özvegye Tarcaizai Anna sokáig hősiesszen tartotta a tarkói várat az ostromló labanc hadak ellenében. S mikor végre is

elcsétt a vár és csestek vitéz védői, akkor a szembenéző héthársi templom tornyában magoktól megszólaltak a harangok és buskongással hirdették széjjel a tarkói vár, a nemzeti ügy halálos bukását. A héthársi harangok kötelét láthatatlan szellem húzta: a tragikum fantomja. Még akkor a nemzeti érzés ott élt, ha néha bujdoskolva is, fűben-fában, a templomi harangban és a konok várfalak között egyaránt. De hol van ma az a harang, a melyeknek a szíve majszörnyű bukásunk halálos fájdalomtól megszólaljon? Csak az árnyak vannak itt, a harangokat elrabolták.

A magyar harangok most némultak el igazába! És én úgy érzem, hogy a mi felejtethetlen barátunk, Rákosi Viktor maga is olyan elnémult harang, a kinek a lelke most itt kóborol és itt kong körülöttünk, mintha keresné a kötelet, a mellyel a riadót meghuzhassa! Ilyenkor, mikor az emlékeimben elmerülök, azt képzelem, hogy magam is a harangok rokona vagyok... Elfáradt, kósza csöngettyű, a ki csilingelve és halkan dudolgatva, elvérző szívvel sikoltom, hogy konduljanak még végig a harangok szép Magyarországon! Drága Erdélyünk székelvényes földjén, földvidéki bűbájos bérceink között, Bánát nyájás laukáin és az arasznyi magyar tenger körül, Magyarország ősi gyöngyszemében! Konduljanak meg, de most né a halál és a bukás, hanem az Élet hatalmas keze huzza! Konduljanak meg és hirdessék világga a Rákosi Viktor magyar lelkét és magyar hitét, a mi a mi hitünk is: a keresztrefeszített Magyarság föltámadását!